

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

**БІОГРАФІЇ
БІОГРАФІКА
БІОГРАФІСТИКА**

Випуск 3

Київ 2024

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

БІОГРАФІЮ БІОГРАФІКА БІОГРАФІСТИКА

Збірник праць Інституту біографічних досліджень

Електронне наукове видання

Випуск 3

**Сучасна біографіка та біобібліографія:
нові форми і методи дослідницької й
інформаційної роботи, інтеграції та
поширення біографічних знань**

**Матеріали XX Біографічних читань, присвячених
пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних
досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора
Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)**

(Київ, 5 червня 2024 року)

**Матеріали до «Українського національного
біографічного архіву»**

Київ 2024

УДК 016:929(477)(066)

Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електронне наукове видання / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; ред. кол.: В. І. Попик (голов. ред.) та ін. – Київ, 2024. – Вип. 3. – 221 с.

Збірник наукових праць та матеріалів Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського присвячений проблемам теорії і методології біографіки, актуальним питанням її досвіду, сучасному стану й перспективним завданням розвитку. У третьому випуску збірника вміщено тези доповідей та повідомлень учасників XX Біографічних читань «Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької й інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань», які відбулися 5 червня 2024 р. у Києві, а також матеріали до «Українського національного біографічного архіву».

Видання орієнтоване на науковців, які працюють у галузі біографістики, біобібліографії, соціальних комунікацій, розбудови електронних ресурсів біографічної інформації, а також на широке коло осіб, котрі цікавляться вітчизняною історією та культурою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: В. І. Попик, д-р іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України (головний редактор); Л. І. Буряк, д-р іст. наук, проф. (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (заступник головного редактора); О. В. Плющик, канд. філол. наук (секретар редколегії); Г. А. Александрова, д-р філол. наук; О. Є. Бондарева, д-р філол. наук, проф.; Т. В. Добко, д-р наук із соц. комунікацій; С. С. Кіраль, д-р філол. наук, проф.; В. В. Томазов, д-р іст. наук; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Антонюк Тетяна Дмитрівна, доктор історичних наук, доцент;
Богданець-Білоskalенко Наталія Іванівна, доктор педагогічних наук, професор.

Публікується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Протокол № 11 від 19.11.2024 р.

У разі передруку публікацій посилання на збірник «Biography. Біографіка. Біографістика» обов'язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the "Biography. Biographica. Biographistica" collection.

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2024

Персоналії діячів науки, освіти і культури: сучасне прочитання

УДК 001.83-027.543:929Каразін

Вовк Ольга Ігорівна,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

кандидат історичних наук,

заступниця директора,

Центр українських студій та краєзнавства

імені академіка П. Т. Тронька,

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

Харків, Україна

e-mail: o.i.vovk@karazin.ua

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ В НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВАСИЛЯ НАЗАРОВИЧА КАРАЗІНА (1773–1842)

Висвітлено науково-дослідницьку діяльність В. Н. Каразіна крізь призму міжнародних зв'язків. Показано, що міжнародна комунікація цього діяча (безпосередня й опосередкована) сприяла налагодженню міжкультурних зв'язків, трансферу наукових ідей і технологій.

Ключові слова: Василь Каразін, історія науки і техніки, міжнародні зв'язки, біографістика, Харківський університет.

Засновник Харківського університету Василь Назарович Каразін (1773–1842) увійшов в історію як перший український учений-енциклопедист. Він виявив себе в природничих і соціогуманітарних, теоретичних і прикладних науках. Цей діяч запропонував і сприяв утіленню в життя цілої низки нетривіальних, інноваційних для свого часу ідей, чимало з яких не втратили своєї актуальності й до сьогодні. Якщо співвіднести наукові ідеї й прикладні ініціативи В. Н. Каразіна з Цілями сталого розвитку, прийнятими Генеральною асамблеєю ООН у 2015 році в якості загального плану досягнення миру й процвітання, то можна переконатися в їхній подібності. Так, з 17 глобальних Цілей діяльність В. Н. Каразіна співвідноситься з 14-ма [9, с. 73]. Недарма його ім'я увійшло до майже всіх вітчизняних [2] та багатьох закордонних [3, с. 310] універсальних енциклопедій. Загалом же

біобібліографія В. Н. Каразіна нараховує понад півтори тисячі публікацій, що вийшли друком у 18 країнах світу [8].

Деякі ідеї В. Н. Каразіна стали інноваційними в планетарному масштабі (перша у світі ідея про створення широкої мережі метеостанцій, перша у світі спроба синтезу штучного алмазу та ін.). Інші його проекти мали соціально-економічний ефект регіонального масштабу та втілювалися насамперед у його власному господарстві. Варто зазначити, що прагнення до реорганізації управління поміщицьким господарством та впровадження нових способів обробки землі, переробки врожаю тощо було притаманне багатьом дворянам Лівобережної України кінця XVIII — першої половини XIX ст. [5]. Однак В. Н. Каразіна на загальному тлі виділяла широта наукової думки, здатність ставити й нетривіально вирішувати масштабні наукові завдання — не лише прикладні, а й теоретичні.

У 1811 р. В. Н. Каразін заснував у Харкові Філотехнічне товариство — першу в Україні науково-технічну громадську організацію, що діяла до 1818 р. Мета створення цього товариства полягала в поширенні досягнень науки й техніки, сприянні промислового зростання. Члени організації удосконалювали способи селітроваріння й винокуріння, агрономії й тваринництва; виготовляли консерви й концентрати; впроваджували нову сільськогосподарську техніку; пропагували спорудження цукрових заводів та інших підприємств переробної промисловості [4]. Діяльність Філотехнічного товариства охоплювала територію Харківського навчального округу. Його членами були переважно дворяни, у тому числі й жінки, що було рідкістю на той час [1, с. 226–227].

В. Н. Каразін розумів важливість вільного й своєчасного обміну ідеями між дослідниками, тому намагався тримати руку на пульсі світової наукової думки. Живучи в маленькому селі Кручик у 70 верстах від Харкова, часто будучи обмежений у відправленні та прийомі кореспонденції, він знаходив можливість виписувати наукові журнали з-за кордону. Про важливість такої комунікації В. Н. Каразін невпинно нагадував своїм колегам по Філотехнічному товариству. Наприклад, у своїй програмній промові, прочитаній на першому засіданні товариства, він підкреслював: «Досвід століть і далеких від нас земель відкритий перед очима нашими. <...> Шляхи до сповіщення істини ніколи не були настільки зрівняні й полегшені. Вчені мужі Стокгольма і Калькутти, Парижа, Лондона і Філадельфії готові бути нашими проводирями. Справжня просвіта непричетна до заздрості

народної. Серед війни, що розділяє народи й уряди, вона велить шанувати усіх людей, які її шукають...» [7, с. 226–227].

На засіданнях товариства традиційно розглядалися запропоновані його членами раціоналізаторські ідеї, а також заслуховувалися світові новини в галузі природничої науки. Ці останні зазвичай оголошував В. Н. Каразін, дізнаючись про них як з передплачених наукових журналів, так і з листування із закордонними вченими.

Засновник Філотехнічного товариства всіляко прагнув підвищити престиж цієї організації, ширше висвітлювати результати його діяльності. Тому В. Н. Каразін ініціював включення до складу його почесних членів багатьох закордонних учених. Так, до 16 березня 1815 р. до цієї когорти увійшли: німецький природодослідник, географ і мандрівник, чиї роботи заклали основу біогеографії, сучасного геомагнітного й метеорологічного моніторингу, Александр Гумбольдт; французький хімік і державний діяч, автор однієї з перших у світі книг з промислової хімії Жан-Антуан Клод Шапталь; британський хімік, агрохімік, фізик і геолог, один із засновників електрохімії Гемфрі Деві; німецький учений, лікар, аграрій, ґрунтознавець, основоположник німецької сільськогосподарської науки Альбрехт Даніель Теєр; німецький хімік, фармацевт і технолог, який вплинув на хімічне мислення свого часу, Сигізмунд Фрідріх Хермбшtedт; швейцарський філантроп, педагог і агроном Філіп Еммануїл фон Фелленберг [7, с. 300]. Як бачимо, це були вчені-новатори, серед яких В. Н. Каразін за своїм інтелектуальним потенціалом виглядав рівним серед рівних.

З одними з них (Ф. Фелленберг та ін.) В. Н. Каразін мав епістолярне знайомство ще до заснування Філотехнічного товариства. З іншими (Ж.-А. Шапталь та ін.) тримав опосередкований зв'язок через можновладців і дипломатів. З третіми він мав змогу бачитися особисто. Наприклад, у 1829 р. В. Н. Каразін зустрівся з А. Гумбольдтом і подарував йому жабу, забальзамовану за допомогою винайденого ним креозоту (або, як назвав автор цю речовину, пірогонону). Тоді ж відбулася бесіда, під час якої В. Н. Каразін повідомив німецькому природодосліднику про свої ідеї щодо створення мережі метеорологічних обсерваторій та про проєкт установки для акумуляції електричної енергії з верхніх шарів атмосфери. А. Гумбольдт підтримав ці ідеї й пообіцяв В. Н. Каразіну сприяння за кордоном — щоправда, нам достеменно невідомо, чи мало це згодом якийсь результат [7, с. 404]. Примітно, що в 1827 р. А. Гумбольдт був обраний почесним членом Харківського університету [6, с. 91–92].

Епістолярна форма комунікації, яку обрав В. Н. Каразін для формування мережі своїх наукових контактів, уже на початку XIX ст. виглядала архаїчно. Виникнення «Республіки вчених» як мережі інтелектуалів припадає на європейську добу Пізнього Середньовіччя, а розквіт — на XVII–XVIII ст. У період активної наукової діяльності В. Н. Каразіна центрами тяжіння інтелектуалів стали університети, а самі вони отримали більше можливостей для академічної мобільності.

Водночас наголосимо, що фізична відірваність від великих осередків наукової думки була не дефектом, а трагедією В. Н. Каразіна, який через сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин, більшу частину свого життя провів у своєму сільському маєтку. Не варто списувати з рахунків також невігластво й упередженість, що панували в сучасному йому суспільстві: ідеї, що для жителів XXI ст. здаються очевидними (як-от, можливість передбачення погоди), багатьом сучасникам В. Н. Каразіна видавалися ледве не чаклунством [7, с. 404].

Зазначимо, що чимало зроблених В. Н. Каразіним винаходів (схема парового опалення [7, с. 508], двигун для пароплава [7, с. 505–506] тощо) згодом були «заново відкриті» та запатентовані закордонними вченими. Можна назвати кілька причин, чому ці та інші науково-технічні відкриття не були належним чином оцінені за життя раціоналізатора. З одного боку, сучасники В. Н. Каразіна часто бачили в ньому баламута, непередбачувану, а тому й небезпечну для них особистість. Іншою причиною була непрактичність, про що на схилі років писав сам В. Н. Каразін: «Переходячи безперервно від одного предмета до іншого, я любив вивчати причини явищ, робити досліди, не передбачаючи економічних результатів: вони відволікали б мене від науки» [7, с. 505].

В. Н. Каразін був членом низки наукових товариств у Російській імперії (Вільне економічне товариство та ін.), але на даний момент невідомо, чи входив він до складу іноземних товариств. При цьому треба визнати, що деякі його фундаментальні ідеї спершу знаходили більше підтримки за кордоном, а на батьківщині визнання почало приходити до вченого лише через півстоліття після його смерті [3, с. 306–307].

Таким чином, у науково-дослідницькій діяльності В. Н. Каразіна міжнародним зв'язкам відводилося вагоме місце. Сформована ним мережа соціальних зв'язків з колегами й однодумцями (у т. ч. із закордонними), постійний взаємообмін актуальною інформацією й новими ідеями сприяли інтелектуальному взаємозбагаченню, міжкультурному взаємообміну, трансферу наукових ідей і технологій.

1. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). Харків : Авто-Енергія, 2005. 348 с.
2. Вовк О. І. Образи В. Н. Каразіна на сторінках енциклопедичних видань кінця ХІХ — початку ХХІ ст. *Харківський історіографічний збірник*. 2013. Вип. 12. С. 144–159.
3. Вовк О. І. Постать Василя Каразіна у працях західноєвропейських та північноамериканських дослідників. *Сторінки історії*. 2022. № 55. С. 300–314.
4. Куделко С. М., Вовк О. І. Василь Каразін біля витоків формування української науково-технічної інтелігенції. *Українознавчий альманах*. 2013. Вип. 14. С. 190–193.
5. Литвинова Т. Ф. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці ХVІІІ — у першій половині ХІХ століття (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ : ЛІРА, 2011. 732 с.
6. Почесні члени Харківського університету : біогр. довід. / кол. авт.; гол. ред. В. С. Бакіров. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 356 с.
7. Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем. Харьков : Изд. Харьков. ун-та, 1910. ХІХ, 926 с.
8. Vasili Nazarovici Karazin: Biobibliografie / Institutul Patrimoniului Cultural; alcătuitori: E. Berkovici et al.; colegiul de redacție: S. Posohov (redactorșef) et al.; articol introductiv: O. Vovk; traducători: N. Cercașina et al. Chișinău: Lexon-Prim, 2023. 275 p.
9. Vovk O. Vasyl Nazarovych Karazin — prominent scientist and enlightener: a 21st century vision (to the 250th birth anniversary). *Revista de Etnologie și Culturologie*. 2023. Vol. XXXIV. P. 68–75.

UDC 001.83-027.543:929Karazin

Olha Vovk,

<https://orcid.org/0000-0002-1991-4385>,

Candidate of Historical Sciences,

Deputy Director,

Academician P. T. Tronko Centre

for Ukrainian Studies and Local History,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

Kharkiv, Ukraine

e-mail: o.i.vovk@karazin.ua